

КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ ЯК ПИТАННЯ ПАМ'ЯТІ: ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР НЕОКОЛОНІАЛІЗМУ

Вероніка Нестеренко

м. Київ

Крим завжди був простором перетину культур, народів та імперських амбіцій. Протягом століть він переживав зміни державної приналежності, колоніальні практики та репресії, що відбивалися насамперед на його корінному населенні – кримських татар, кримчаках і караїмах. Саме вони, зберігаючи свою мову, традиції та пам'ять, стали символом боротьби за право на власну локальну історію. Сучасна окупація півострова росією – це продовження політики неоколоніалізму, яка спрямована на витіснення української та кримської ідентичності та переписування культурного ландшафту Криму. Таким чином, тема півострову постає не лише як політична чи геополітична проблема, а як питання збереження національної пам'яті, історичної спадщини та права на власне майбутнє.

У 1441 році утворилося Кримське ханство, яке згодом почало підпорядковуватися Османській імперії. Потім відбулася анексія російською імперією, а згодом сср, після розпаду останнього Крим став автономною республікою у складі незалежної України. У зв'язку з репресивною політикою що імперії, що союзу багато представників корінних народів емігрували закордон або були депортованими, що вплинуло на етнічний склад населення. Повернення до Криму почалося ще в 50-х, але в масовий рух це перетворилося тільки на початку 90-х (якщо говорити про кримських татар). Донині корінні народи лишаються в меншості на півострові [7, р.60].

Становище Криму було доволі унікальним: фактично він був частиною України, але його джерело колоніальної системи було на росії. Боротьба за автономію була боротьбою політичних еліт за збереження своїх повноважень та інституцій [9, р.103], які маневрували між Києвом і московією [6, р.7]. З одного боку, це була певна хитрість еліт змусити українську владу залишитися в сср, а у зв'язку з етнічною меншістю, зокрема, кримських татар на півострові, це дозволяло їм залишати проросійський дискурс [6, р.7]. Прямий вплив російського уряду проявлявся, як мінімум, у присутності чорноморського флоту в Ак'ярі (Севастополі) (але одним містом не обмежувався, тому це зробило його домінантною силою на півострові [9, р. 111]) [6, р. 7]. Він особисто звітував перед совєтським міноборони, а після розвалу сср флот передали під контроль

снг як частину «стратегічних сил» [9, р. 111]. В 1996 році Меджліс засудив ставлення російського уряду щодо законної юрисдикції України над Ак'яром (Севастополем) [8, р. 10].

Крим був територією з «совєтським суспільством», і так само часто приймав московську політичну еліту, яка приїздила на курорт, тому організувалася певна рутина регіональника, що сприяло їхньому тісному контакту [9, р. 110]. Додатковий зв'язок існував між кримською та російською економіками, зокрема, що стосується важкої промисловості [9, р. 114]. Цікавим також є факт протесту кримських татар проти автономії: вони стверджували, що це дозволить кримській адміністрації чинити те, що вони хочуть. Звісно, ті казали, що автономія потрібна для збереження міжетнічного миру серед багатонаціонального населення півострова [9, р.120]. З 1991 року Україна була єдиною державою снг, яка брала на себе витратити на репатріацію кримських татар, але з поглибленням економічної кризи це скоротилося [8, р.9]. Крім того, додавало проблем відсутність громадянства, а нова конституція АРК не гарантувала представництва, зокрема, кримських татар [8, р.9].

Крим пережив п'ять референдумів, один з яких був фіктивним: за існування сср, за незалежність України, за автономію, за вибір президента Криму, і організований росіянами про входування до росії – під час якого усіх агітували за збереження статус-кво [9, р. 122]. Розкол у кримських політичних колах стався при обранні юрія мешкова президентом Криму – вершина кримського сепаратизму [8, р.10]. Комуністи намагалися триматися золоті середини – проміжному статусу між двома державами, але бажаним був тісний союз з росією, але антикомуністична політика ельцина на початку все руйнувала [9, р.104]. Насправді політичні змагання між мешковим і юрієм багровим були змаганнями людьми з одним світоглядом, але з різною тактикою [9, р. 115]. В тодішньому дискурсі популярно було прикриватися демократичною риторикою, але на ділі – це була та сама стара система [9, р. 116]. Для багрова ідеальним варіантом подій було б знаходження Криму під протекторатом обох країн [9, р. 121], таким чином мало бути певне розуміння між українською посткомуністичною елітою та кримськими комуністами, а також дозволяло б російському уряду зберігати важель тиску на Україну, не вступаючи в міжнародний конфлікт [9, р. 123]. Мешков був більш радикальним, й відрізнявся швидкістю зв'язку з росією від свого опонента [9, р. 125]. Хоча багров отримав підтримку, як кращий серед гірших, покладаючись на адміністративні ресурси та контроль ЗМІ [9, р. 126], та все ж переміг мешков (хоча не отримав підтримки від російського уряду [9, р. 127]). Але останній своєю швидкістю спровокував Київ на політичне втручання.

Після 1998 року градус сепаратизму зменшився. Українські націоналістичні партії співпрацювали з кримськими татарами, та все ж мали доволі підозріле ставлення до останніх. Тим

часом російська і кримська преса часто розводила іпсо, що кримські татари хочуть створити свою власну державу, чи приєднатися до Туреччини. У відповідь на подібні закиди кримськотатарські лідери наголошували, що бажають лишатися з Україною [8, р. 10]. Доволі часто кримські татари стикалися з нападами та погромами, зокрема з 2004 року [10, р. 5]. Досі існують есенціалізм, щодо виправдання депортації, бо кримські татари є «запрограмованими на «предательство»» [10, р. 8]. Після повернення на півострів вони намагалися певними силами рефлексувати про своє заслання, переважно використовуючи візуальні методи: від біл-бордів до фільмів [10, р.8]. Але на кожен їхню дію також була протидія. В 2012 році це втілювалося в організацію виставки, присвяченої 133-й річниці народження сталіна [10, р.8]. Кримські татари намагалися спочатку домовитися з організаторами, але зрештою почали самі робити демонтаж [10, р.8], на що отримали глузливую критику, наприклад, «крымским татарам опять свастика милее сталина», відсилаючи до згаданого есенціалізму [4]. Доволі поширеним є виправдання сталіна, й необізнаність місцевого не-кримськотатарського населення в подіях, чи небажання віри в це тощо [10, р.11]. Одне з виправдань вже цьому, що люди бояться, що з ними вчинять щось подібне, водночас вони не шкодують, що займають будівлі, в яких раніше проживав корінний народ [10, р.12].

У 2014 році російська влада вирішила «покарати» Україну за Революції Гідності та проєвропейську орієнтацію, вчинивши військову окупацію півострова та розпочавши збройну інтервенцію на сході, покладаючись на російські історичні наративи на приналежність цих земель росії [6, р.8], або на мовну ситуацію в регіонах. Кримські татари стали головною мішенню: Мустафі Джемілеву заборони в'їзд, Меджліс визнали екстремістською організацією, почалися масові ув'язнення (сфабриковані справи варіюються від приналежності до терористичних та/або екстремістських організацій, диверсій до звинуваченні у шпигунстві, вандалізмі тощо) [6, р.8]. Також почалася насильна паспортизація, всі, хто відмовився від цієї процедури, ставали іноземцями, які позбавлені можливості на проживання, освіту, медицину тощо [6, р.6]. З 2014 року також заборонено масові зібрання, фактично поза законом опинилося вшанування депортації, а також росіяни почали займати комемораційний простір, ставлячи пам'ятники своїм діячам: від скатерини II до сталіна [10, р.13-14]. Почався активно розвиватися російський націоналізм, який і без того був присутній на півострові, але тепер розквіт. Став популярний вислів «Крим наш» для глузування з українських та іноземних критиків окупації [5, р.278]. До того ж, організовуються й інші пропагандистські проєкти, наприклад, періодика – журнал «Крим Сьогодні» українською мовою, фінансується партією «єдина росія». Переважно просуваються наративи щодо історичної законності росії на володіння Кримом, Донецьком та Луганськом, спростовування мітів, «нав'язаних» Україною тощо [2].

З лютого 2022 Крим слугує плацдармом наступу на материкову частину України [6, р.8]. В 2015 році депортацію кримських татар визнано геноцидом [1], а корінним народом кримські татари, караїми та кримчаки були визнані лише в 2021 році [3].

Сьогодні боротьба за Крим виходить далеко за межі дискусій про територіальну цілісність. Це боротьба за право українців і корінних народів півострова зберегти свою історію, культуру та пам'ять у просторі, який росія намагається перетворити на полігон для власних імперських мітів. Втрата локальної історії означала б втрату частини національної ідентичності, тому опір кримських політв'язнів, діяльність правозахисників, ініціатив, що фіксують російські злочини, є важливою документацією неоколоніалістської практики рф.

Список використаних джерел та літератури

1. 81-ї роковини депортації кримськотатарського народу 1944 року [Електронний ресурс] // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – 2025. – 18 травня. – Режим доступу: https://ombudsman.gov.ua/news_details/81-yi-rokovini-deportaciyi-krimskotatarskogo-narodu-1944-roku (дата звернення: 21.08.2025).
2. Журнал «Крим Сьогодні». Режим доступу: <https://pereyaslavskayarada.com/ru/magazine-newspaper/magazine/show/16> (дата звернення: 21.08.2025).
3. Закон України про корінні народи України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2021. – № 38. – Ст. 319. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 21.08.2025).
4. Крымским татарам снова свастика милее Сталина [Електронний ресурс] // LiveJournal. – 2012. – 21 грудня. – Режим доступу: <https://ihistorian.livejournal.com/625549.html> (дата звернення: 21.08.2025).
5. Charron, A. Russia's Recolonization of Crimea. // Current History. – 2020. – Vol. 119, № 819 (October). – P. 275–281.
6. Kisly, M.-O.; Sviezhentsev, M. De-occupation or (De-)Colonization? Challenges for Crimea's Future. // Canadian Slavonic Papers. – 2023. – Vol. 65, № 2. – P. 1–13.
7. Muratova, E. Gender Roles and Muslim Women's Activism in Post-2014 Crimea. // Religion, State & Society. – 2022. – Vol. 50, № 1. – P. 60–75.
8. Shevel, O. Crimean Tatars in Ukraine: The Politics of Inclusion and Exclusion. // Analysis of Current Events. – 2000. – Vol. 12, № 1–2. – P. 9–11.
9. Sviezhentsev, M. 'Phantom Limb': Russian Settler Colonialism in the Post-Soviet Crimea (1991–1997): PhD diss. – Central European University (University of Western Ontario), 2020.

10. Uehling, G. Genocide's Aftermath: Neostalinism in Contemporary Crimea. // Journal of Genocide Research (Genocide Studies and Prevention). – 2015. – Vol. 9, № 1. – P. 3–17.